

Elodia Hernández León**Universitat Pablo de Olavide**
SEVILLA_ANDALUSIA

Professora titular d'Antropologia Social a la Universitat Pablo de Olavide, ha centrat la seva trajectòria investigadora en els àmbits de la frontera, identitat, patrimoni cultural, territori i paisatges. Entre els anys 1996 i 2006, inicia i coordina el Sistema d'informació de patrimoni etnològic de l'Institut Andaluz de Patrimonio Histórico.

El patrimoni immaterial a Andalusia⁽¹⁾

Romería comarcal a la Peña de Alajar. Setembre de 2012.
ELODIA HERNÁNDEZ LEÓN

En aquest article fem una anàlisi del procés de patrimonialització dels elements culturals immaterials a Andalusia al llarg de la seva curta però intensa història. Ens centrem en les actuacions de l'administració autonòmica, sense deixar de reconèixer la intervenció d'altres agents globals i locals. Demostrem que aquest procés és paral·lel a la patrimonialització del patrimoni etnològic i a la inclusió de l'enfocament de l'antropologia en aquest àmbit.

In this paper we examine the process of heritagisation in Andalusia throughout its short but intense history. We focus on the actions of the regional government while recognising the involvement of other global and local stakeholders. We demonstrate that this process runs in lockstep with the heritagisation of ethnological heritage and the inclusion of the anthropology approach in this area.

In this paper we analyze the heritagization process of intangible cultural elements at Andalusia during its short but intense history. We focus on the actions of the regional administration while recognizing the intervention of other global and local agents. We demonstrate that this process runs parallel to the heritagization of ethnology heritage and the inclusion of the anthropological approach in this area.

Paraules clau: patrimoni intangible, patrimoni etnològic, antropologia, Andalusia

Keywords: intangible heritage, ethnological heritage, anthropology, Andalusia

Introducció

En aquestes pàgines respondrem als interrogants sobre la situació del patrimoni immaterial a Andalusia. L'abast d'una qüestió formulada així és immens, sobretot perquè en la identificació i definició del patrimoni, en aquest cas immaterial, no compta només l'administració autonòmica. Si compartim les visions més àmplies i actuals sobre la noció de patrimoni i la seva comprensió processual, és més fàcil d'entendre que els agents o subjectes implicats en els processos de patrimonialització són molts.⁽²⁾ No obstant això, el paper destacat de legitimació política que l'administració té en els processos de patrimonialització ens porta a utilitzar-la com a eix de la breu anàlisi que farem. Igualment, ens ha semblat adequat, malgrat les limitacions d'espai, presentar, en comptes d'una foto fixa de la situació actual, els aspectes principals de l'emergència d'aquests patrimonis a Andalusia fent un recorregut per la seva curta però intensa història.

El començament de la història: immaterialitats, polèmiques i legalitats

Hem d'anar a la Convenció de la UNESCO per a la Salvaguarda del Patrimoni Immaterial de 2003 per començar aquesta història? Evidentment, no. La mirada cap a un tipus d'elements culturals, la materialitat dels quals era secundària, amb característiques especials que demanaven un tractament diferenciat ja es feia amb anterioritat, tant en els organismes i agents mundials com en els locals.

De fet, el marc normatiu de l'Estat espanyol ja incloïa referències anteriors a aquest patrimoni, encara que amb unes altres terminologies i enfocaments. Les lleis autonòmiques van desenvolupar, ampliant-la, la inclusió primigènia i limitada d'allò que és immaterial en la llei estatal (Llei 16/1985, de 25 de juny, de patrimoni històric espanyol). La posterior Llei 1/91, de 3 de juliol, del patrimoni històric andalús, va suposar un enfocament més ampli del patrimoni cultural en vincular-lo amb la identitat i reconèixer la categoria d'*activitat d'interès etnològic*,⁽³⁾ malgrat les ambigüitats que sorgeixen del fet que aquesta tipologia estigui mancada del

desenvolupament d'un reglament al mateix nivell que les altres (Rioja, 1996: 81-84).⁽⁴⁾

Per tant, els instruments jurídics, el reconeixement de la categoria de *bé immaterial* a través del terme *activitat*, amb les seves ambigüitats i mancances, però, hi eren, abans fins i tot de la fita de la convenció mundial (2003).

La inclusió d'aquest patrimoni junt amb els altres de rellevància historicomonumental és un avenç de gran calat en la dècada dels noranta del segle passat en diversos sentits:

— És un avenç innovador perquè l'administració autonòmica obre una porta per a la categorització del tipus immaterial que es basa en una noció de patrimoni vinculada a la identitat i al reconeixement de la diversitat cultural, fent-se ressò de l'evolució de la noció de patrimoni cultural operada en l'àmbit mundial. Es dona un gran primer pas per a la superació de la concepció vuitcentista del patrimoni i l'establiment del sentit antropològic de cultura i, per tant, de la seva democratització (Agudo, 1999; Hernández i Quintero, 1999; Hernández, 2000; Agudo, 2005; Quintero, 2003; Carrera, 2005).

— És un avenç perquè promou la inclusió dels antropòlegs, juntament amb els especialistes d'altres disciplines més representades, en les accions de tutela sobre el patrimoni històric andalús. O més ben dit: és una avançada, ja que, a mitjan dècada de 1990, pel que fa a nombre de tècnics i instruments en l'àmbit etnològic, es trobava en franca minoria respecte a les altres disciplines més consolidades en el camp del patrimoni cultural.

— I és, en definitiva, un avenç des del punt de vista de la legislació aprovada, que resulta més avançada que la mateixa pràctica, que es veu limitada per la prevalença de determinats esquemes de jerarquització del patrimoni cultural. El mateix fluir del procés troba nombrosos obstacles i resistències observables en el dia a dia a les institucions del patrimoni. Un cop aprovada la llei, sorgeixen polèmiques sobre la impossibilitat de protegir la cultura en la seva totalitat i el greu atemptat que això suposaria contra la dinàmica cultural (Carretero 273/75), o sobre la denominació *patrimoni immate-*

(1)

Aquest treball ha estat realitzat en el marc del projecte de recerca: "Patrimonialización y redefinición de la ruralidad. Nuevos usos del patrimonio local" (CSO2011-29413), finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia y el Programa Feder.

(2)

En un mateix procés de patrimonialització poden participar agents molt diferents: les institucions patrimonials, la mateixa Unesco, els intel·lectuals i acadèmics, els moviments socials (Ariño, 2001; Carrera, 2009; Quintero, 2009).

(3)

Categoria en què s'enquadren les pràctiques, coneixements, sabers, rituals i expressions verbals, estètiques i artístiques que constitueixin exponents significatius de la forma de vida del poble andalús o d'algun dels col·lectius que el formen.

(4)

Aquesta qüestió queda superada amb la nova Llei 14/2007, de patrimoni històric d'Andalusia, ja que, tot i mantenir les mateixes categories, introdueix la possibilitat d'inscriure en el Catàleg Andalus, com a BIC, no només els immobles i mobles, sinó també les activitats d'interès etnològic.

Creus de Maig d'Almonaster la Real.

Maig de 2008.

JOSÉ CARLOS ROLDÁN

rial, que reproduïa una dicotomia errònia d'una part dels mateixos especialistes en la matèria. També hi va haver qüestionaments provinents d'altres disciplines que, aplicant els criteris d'autenticitat, monumentalitat, i permanència i conservació, deslegitimaven i obstaculitzaven la inclusió, de fet, al mateix nivell, d'aquests nous patrimonis per part dels nous especialistes. Es produïa, per tant, una permanència de les nocions i les metodologies clàssiques (Hernández, 2007: 26) implícites en les accions empreses malgrat que en els discursos i narratives explícites hi havia un reconeixement que apuntaven a la transcendència de l'objecte cap a la immaterialitat. Així ho demostra la menor presència del patrimoni etnològic respecte

al patrimoni historicomonumental en les accions de tutela durant els anys posteriors a l'entrada en vigor de la llei autonòmica (Hernández, 2000: 105-108; Agudo, 2005: 26; Quintero 2008).

Encetat ja el segle XXI, un cop s'ha establert la categoria en l'àmbit mundial i mentre van aparèixer diferents moviments socials de reivindicació del patrimoni immaterial, aquestes polèmiques originals perden sentit i es van superant obstacles a mesura que es van assimilant més els valors de representativitat, continuïtat i salvaguarda vinculada a la transmissió, és a dir, la visió processual enfront de la visió més estàtica i aferrada a l'objecte (Carrera, 2005).

ÉS UN AVENÇ INNOVADOR PERQUÈ L'ADMINISTRACIÓ AUTONÒMICA OBRE UNA PORTA PER A LA CATEGORITZACIÓ DEL TIPUS IMMATERIAL QUE ES BASA EN UNA NOCIÓ DE PATRIMONI VINCULADA A LA IDENTITAT I AL RECONeixEMENT DE LA DIVERSITAT CULTURAL, FENT-SE RESSÒ DE L'EVOLUCIÓ DE LA NOCIÓ DE PATRIMONI CULTURAL OPERADA EN L'ÀMBIT MUNDIAL

Per il·lustrar aquest procés de patrimonialització institucional ens referirem, a continuació, a les accions de documentació i protecció que com a part de la tutela del patrimoni etnològic ha desenvolupat l'administració autonòmica.

Les accions institucionals de patrimonialització: documentació i protecció en el patrimoni immaterial andalús

El repàs dels projectes i accions de documentació del patrimoni immaterial per l'administració autonòmica, principalment a través de l'Institut Andalús de Patrimoni Històric (d'ara endavant, IAPH), exemplifica els aspectes fonamentals als quals ens referim en relació amb la curta història de patrimonialització dels elements immaterials a Andalusia.

Diferents autors destaquen el paper en pro del coneixement del patrimoni etnològic de l'IAPH (Agudo i Fernández, 2001: 39) que registra una incorporació inicial de l'antropologia (Carrera i Delgado, 2011: 109).

Efectivament, en la dècada de 1990, l'antropologia comença a intervenir com una disciplina més en la construcció dels sistemes d'informació del patrimoni.⁽⁵⁾ El patrimoni etnològic comença a registrar-se amb les tipologies que es considera que li són pròpies, però, a més, s'introdueix una nova forma de mirar el patrimoni, igualment vàlida per a la altres tipologies: s'inclouen noves categories per a la sistematització de la informació centrades en els usos i en les funcions, i, en definitiva, emergeixen els valors immaterials, fins i tot en l'aproximació als immobles

(5)

La qual cosa es pot veure en les aportacions antropològiques aparegudes en la revista *PH. Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*. Tanmateix, també en puc donar testimoni pel fet d'haver estat la primera antropòloga que va formar part de l'equip del Centre de Documentació de l'IAPH i, amb anterioritat, per haver col·laborat amb l'antropòleg Juan Agudo Torrico, el titular del projecte del grup de treball que va elaborar el *Tesoro del Patrimonio Histórico Andaluz* (Agudo i Hernández, 2000).

Artesana a les Jornades Islàmiques d'Almonaster la Real. Octubre de 2009. JOSÉ

CARLOS ROLDÁN

(Hernández i Quintero, 1998). Un cop començat el segle, el disseny d'una base de dades per a la integració de les activitats d'interès etnològic ja s'havia realitzat com a proposta d'acostament metodològic que es mantindria posteriorment en l'inventari del patrimoni intangible (es treballa sobre quatre categories per a la inclusió de la informació: rituals festius; oficis i sabers; modes d'expressió; i alimentació i cuines)

Però, sens dubte, el projecte que materialitza la consolidació de la patrimonialització dels elements immaterials és l'elaboració de l'atles, que es va començar a desenvolupar el 2008 i encara no s'ha acabat.

Aquest ambiciós projecte de registre del patrimoni immaterial fa seu el concepte de salvaguarda de la Convenció, i persegueix, per això, conèixer i registrar el patrimoni immaterial andalús per tal de poder difondre-lo, valorar-lo i, per tant, catalitzar-ne la continuïtat (Carrera, 2009). Els èxits i les significacions d'aquesta iniciativa són de molta allargada:

— Per fi sembla que l'enfocament antropològic sobre el patrimoni cultural es consolida i s'assumeix de ple dret, de que, a més, les tipologies identificades com a patrimoni etnològic són valorades en els seus termes justos.

— Suposa també la consolidació d'una forma de aproximar-se al patrimoni des del context territorial, ja que planteja les fases d'investigació subjectes a una zonificació d'àmbit comarcal (Carrera, 2009a i b).

— Crida l'atenció el gran nombre de registres (aproximadament, 5.000), però també el d'entrevistes desenvolupades, que consoliden la manera de fer antropològica i, en definitiva, la professionalització de l'antropologia en aquest camp que va començar tímidament en la dècada del 1990. A més, s'ha aconseguit crear una xarxa d'informants del patrimoni que oficialitza les vies de participació d'altres institucions, individus i entitats o associacions en el procés de patrimonialització. Així mateix, destaca la gran importància concedida a les metodologies i tècniques de captació audiovisual (Carrera i Delgado, 2011: 109).

LES LLEIS AUTONÒMIQUES VAN DESENVOLUPAR, AMPLIANT-LA, LA INCLUSIÓ PRIMIGÈNIA I LIMITADA D'ALLÒ QUE ÉS IMMATERIAL EN LA LLEI ESTATAL (LLEI 16/1985, DE 25 DE JUNY, DE PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL)

Corral de la Encarnación de Sevilla. Lloc d'interès etnològic. Setembre de 2005. ELODIA HERNÁNDEZ LEÓN

— És un projecte de gran envergadura, que s'ha promocionat pels mitjans de comunicació com mai no s'ha fet amb d'altres, i que porta a la pràctica i divulga la noció ampliada del patrimoni cultural.

Pel que fa a l'àmbit de la tutela relatiu a la protecció del patrimoni immaterial, com hem apuntat més amunt, inicialment també va trobar nombrosos obstacles. Cal esperar, però, fins al 2003, una dècada després de la promulgació de la llei, per assistir a la declaració d'una activitat (la fusteria de ribera). No obstant això, en aquests anys, malgrat tot el que s'ha dit, hi ha la protecció de llocs d'interès etnològic que són proclamats principalment pels seus valors immaterials, pel seu ús social i els significats que comporten per sobre de la materialitat edificatòria. Són expedients emblemàtics (per exemple, el Corral de l'Encarnación, el 1997, o l'horta de Pegalajar, el 2001) perquè, a més, hi intervenen activament associacions socials en la seva patrimonialització.

Recentment, en unir-se els avenços de la UNESCO, les accions d'investigació i documentació, els avenços en la legislació entorn de la possibilitat d'inscripció com a BIC a les activitats i les grans demandes dels moviments socials, el ritme d'integració de activitats en el catàleg ha crescut vertiginosament.⁽⁶⁾

I també fa poc s'han promogut les inscripcions a les llistes del patrimoni immaterial de la humanitat d'elements emblemàtics com ara el flamenc o la festa dels patis cordovesos, els processos de patrimonialització dels quals difereixen dels que hem apuntat aquí.

En definitiva, el procés de patrimonialització dels elements immaterials s'ha anat intensificant paral·lelament al del patrimoni etnològic i, per tant, gaudeix d'una major divulgació de l'enfocament i la mirada antropològica dins el camp patrimonial. ■

(6)

Es troben quinze danses de Huelva amb catalogació genèrica, i vint elements més.

**SI COMPARTIM
LES VISIONS
MÉS ÀMPLIES I
ACTUALS SOBRE
LA NOCIÓ DE
PATRIMONI
I LA SEVA
COMPRESIÓ
PROCESSUAL,
ÉS MÉS FÀCIL
D'ENTENDRE
QUE ELS AGENTS
O SUBJECTES
IMPLICATS EN ELS
PROCESSOS DE
PATRIMONIA-
LITZACIÓ SÓN
MOLTS**

BIBLIOGRAFIA

Agudo, J.; Hernández, E. (2000) «Un lenguaje compartido: La Antropología en el TPHA». *PH. Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 31, año VII, p. 118-123.

Agudo J.; Fernández E. (2001) «Viejos y nuevos retos para el patrimonio cultural de Andalucía». A: Hurtado, J.; Fernández, E. (ed.). *La cultura andaluza en el umbral del siglo xx*. Sevilla: Ayuntamiento de Sevilla, p. 113-141.

Ariño, A. (2001) «Construcción del Patrimonio Cultural e identidad en la sociedad del riesgo y de la información». A: *Actas de Congreso sobre la Sociedad de la Información*. Web de la Universitat de València.

Brugman, F. (2005). «La Convención para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial». A: *Patrimonio inmaterial y gestión de*

la diversidad. Cadis: Junta de Andalucía, p. 55-67 (PH Cuadernos).

Carrera, G. (2009) «Iniciativas para la salvaguardia del Patrimonio Inmaterial en el contexto de la Convención UNESCO, 2003: una propuesta desde Andalucía». *Patrimonio Cultural de España*, núm. 0, p. 179-195.

Carrera G.; Delgado A. (2011) «La antropologización del patrimonio y la patrimonialización de la cultura. Documentar el patrimonio etnològic en el IAPH». *Revista Andaluza de Antropología*, núm. 2, p. 108-127. <http://www.revistaandaluzadeantropologia.org/numero2/gema.pdf> [consulta: 02.09.2013].

Hernández, E. (2000) «Patrimonio y Antropología: la significación social de los bienes culturales». A: *Actas del I Congreso Internacional Las Ciudades Históricas, Patrimonio*

y Sociabilidad: Córdoba, 15-17 de abril de 1999. Córdoba: Obra Social y Cultural Cajasur, p. 99-108.

Hernández, E. (2003) «Patrimonio y Territorio». A: *Antropología y patrimonio: investigación, documentación e intervención*. Granada: Comares, p. 134-143 (Cuadernos del IAPH).

Hernández, E.; Quintero, V. (1998) «El patrimonio etnològic en el Sistema de Información del Patrimonio Histórico Andaluz». *PH. Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 23, p. 117-121.

Hernández, E.; Quintero, V. (1999) «La documentación del patrimonio etnològic: reflexiones a partir de una experiencia». A: *Patrimonio cultural y museología. Significados y contenidos: simposio VII (vol. 7 de VIII Congreso de Antropología)*. Santiago de Compostela: Federa-

ción de Asociaciones de Antropología del Estado Español (FAAEE) - Asociación Galega de Antropología, p. 31-38.

Hernández, E.; Quintero, V. (2002) «La documentación del patrimonio intangible: propuestas para una base de datos». *PH. Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 40/41, p. 214-221.

Quintero, V. (2009) *Los sentidos del patrimonio. Alianzas y conflictos en la construcción del patrimonio etnològic andaluz*. Sevilla: Fundación Blas Infante.

Rioja López, C. (1996) «Reflexiones en torno a la cultura inmaterial y su gestión patrimonial en la Comunidad Autónoma Andaluza». *PH. Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico*, núm. 16, p. 79-84.